

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

САВЧЕНКО КАТЕРИНА ВІТАЛІЇВНА

УДК

37.015.3: 159.947: 159.953.5 (043)

**РОЗВИТОК ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЯК УМОВА ЇХ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології та педагогіки Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Приходько Юлія Олексіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
Інститут педагогіки і психології,
професор кафедри психології і педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Іванчук Марія Георгіївна,
Чернівецький національний університет
імені Ю. Федьковича,
науково-методична лабораторія моніторингу
якості підготовки фахівців, завідувач;

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Пенькова Олена Іванівна,
Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України,
провідний науковий співробітник
лабораторії психології особистості імені П.Р. Чамати.

Захист відбудеться “19” грудня 2007 р. о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “ ___ ” _____ 2007 р.

Вчений секретар

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Реформування системи освіти в Україні, зокрема запровадження Концепції 12-річної загальноосвітньої школи, передбачає глибокі зміни в навчально-виховному процесі, його орієнтацію на всебічний розвиток потенційних можливостей учня, урахування його потреб, інтересів, запитів. Важливе місце в процесі реформування відводиться початковій школі, яка є першою і основною сходинкою у системі шкільної освіти. Державний стандарт початкової загальної освіти передбачає розвиток у школярів активного пізнавального ставлення до дійсності, бажання і вміння вчитися, а також створення умов для усвідомлення учнем себе суб'єктом учіння. Отже, початкова освіта має набувати особистісно-розвивальної спрямованості, важливість якої доведено дослідженнями радянських та українських вчених-психологів (В.Давидов, Д.Ельконін, Л.Занков, Г.Костюк, С.Максименко, В.Репкін, О.Скрипченко та ін.).

Практична реалізація завдань реформування початкової школи передбачає урахування усіх чинників, від яких залежить якість здійснення навчально-виховного процесу та покращення навчальних досягнень школярів. Серед них важливе місце посідає психологічний чинник, зокрема розвиток вольових якостей учнів.

Дослідження проблеми волі на різних вікових етапах розвитку особистості (Б.Ананьєв, А.Ведьонов, О.Висоцький, В.Іванніков, Є.Льїн, В.Калін, К.Корнілов, В.Котирло, В.Крутецький, А.Пуні, П.Рудік, В.Селіванов та ін.), свідчать, що успішність оволодіння будь-якою діяльністю у великій мірі залежить від розвитку вольових якостей. Водночас дослідження свідчать про те, що саме молодший шкільний вік є сензитивним періодом формування волі (В.Котирло, В.Селіванов, Т.Шульга). Оскільки довільність поведінки й пізнавальних процесів є новоутворенням даного віку, то можна передбачити, що вона найбільш інтенсивно формується у провідній діяльності молодшого школяра – навчальній. Проте, у психологічній науці ще недостатньо експериментально досліджена проблема впливу вольової сфери на успішність засвоєння знань молодшими школярами, зокрема питання того, як та чи інша вольова якість і рівень її розвитку впливає на навчальні досягнення учнів.

Актуальність та недостатня дослідженість названих вище аспектів проблеми розвитку вольових якостей молодшого школяра та їх впливу на його навчальну успішність і зумовили вибір теми даного дисертаційного дослідження: “Розвиток вольових якостей молодших школярів як умова їх навчальної успішності”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснювалось відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ імені М.П.Драгоманова, згідно наукового напрямку “Теорія та технологія навчання і виховання в системі освіти”. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 4 від

16.12.2004 р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 3 від 29.03.2005 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи – теоретично обґрунтувати і експериментально дослідити психологічні особливості розвитку вольових якостей молодших школярів та їх впливу на результати навчальної діяльності. Розробити, обґрунтувати та перевірити дієвість психолого-педагогічної роботи, спрямованої на розвиток вольових якостей, що забезпечують успіхи молодших школярів у навчальній діяльності.

Завдання дослідження:

1) Обґрунтувати методологічні та теоретичні засади вивчення проблеми розвитку вольових якостей молодших школярів як умови їх навчальної успішності.

2) Експериментально дослідити психологічні особливості розвитку вольових якостей молодших школярів в умовах навчальної діяльності.

3) З'ясувати зв'язок між рівнем розвитку вольових якостей молодших школярів та їх навчальною успішністю.

4) Розробити та апробувати програму розвитку вольових якостей, які визначають успішність навчальної діяльності молодших школярів.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що: навчальна успішність молодших школярів зумовлюється особливостями розвитку їх вольових якостей; між рівнем розвитку вольових якостей і рівнем навчальних досягнень молодших школярів існує взаємозв'язок, який проявляється в тому, що високий рівень розвитку вольових якостей зумовлює високий та достатній рівні їх навчальної успішності; своєчасна психолого-педагогічна робота, спрямована на розвиток провідних у молодшому шкільному віці вольових якостей, сприяє навчальній успішності молодшого школяра.

Об'єкт дослідження – вольова сфера молодшого школяра.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку вольових якостей молодших школярів та їх вплив на навчальну успішність.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети та перевірки гіпотези дослідження нами був використаний комплекс теоретичних та емпіричних методів. Основними теоретичними методами виступили: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння. Їх використання дозволило з'ясувати стан розробки проблеми волі загалом та розвитку вольових якостей молодшого школяра зокрема. В емпіричному дослідженні застосовувався констатувальний та формувальний психолого-педагогічний експеримент. З метою діагностики розвитку вольових якостей молодшого школяра використовувались екстенсивні та експериментальні методи: спостереження, бесіда, анкетування, методики: О.Висоцького “Спостереження для оцінки вольових якостей”, “Намалюй кружечки” (модифікація методики А.Штуки), “Картинка, що не складається (з пазлів)” (модифікація методик “Невирішувана задача” і “Кубики Кооса”), “Альбом” (модифікація методики Ш.Чхартишвілі), “Викладання візерунка за зразком” (модифікований варіант методики Н.Циркун), методи якісного та кількісного аналізу отриманих дослідницьких даних.

На етапі формувального експерименту використовувались: 1) у роботі з батьками і педагогами – бесіда, методи активного навчання; 2) у психолого-педагогічній роботі з учнями – методи розвитку вольових якостей, зокрема розвивальна програма. Оцінювання результативності запровадженої психолого-педагогічної роботи у формувальному експерименті відбувалось за допомогою порівняння окремих її аспектів та контент-аналізу.

Використано методи математичної статистики (альтернативний аналіз і кореляційний аналіз Пірсона).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *вперше* експериментально встановлено наявність зв'язку між рівнем розвитку вольових якостей молодшого школяра і рівнем його навчальних досягнень; виявлено вольові якості молодших школярів, які найбільше корелюють з їх навчальною успішністю, такими є: цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, організованість, ініціативність та вольова поведінка;
- теоретично *обґрунтовано* та експериментально *доведено* значущість вольових якостей у навчальній діяльності молодшого школяра;
- *розширено* і *доповнено* знання про психологічну природу волі та її роль у психічному розвитку дітей молодшого шкільного віку, поглиблено уявлення про особливості розвитку вольових якостей на етапі молодшого шкільного віку, які обумовлюють високий рівень навчальних досягнень;
- *розроблено* й *науково обґрунтовано* та *апробовано* зміст психолого-педагогічної роботи, спрямованої на розвиток вольових якостей молодших школярів у процесі їх навчальної діяльності;
- *дістало подальшого розвитку* питання шляхів формування провідних вольових якостей, які визначають процес становлення особистості молодшого школяра як суб'єкта навчальної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблені й психологічно обґрунтовані методи та прийоми вивчення вольових якостей молодших школярів, апробована система психолого-педагогічних впливів, спрямована на корекцію низького і середнього рівня розвитку вольових якостей молодших школярів з різними рівнями навчальних досягнень з метою підвищення їх рівня навчальних досягнень. Розроблені рекомендації щодо розвитку вольових якостей молодших школярів, які можуть бути використані вчителями початкових класів та практичними психологами. Авторський спецкурс “Психологія волі”, який читається для студентів Інституту педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова спеціальності “Психологія”, може бути використаний викладачами ВНЗ в процесі читання курсів вікової та педагогічної психології для вчителів початкових класів, психологів, слухачів курсів підвищення кваліфікації.

Впровадження результатів дослідження здійснювалось шляхом організації та проведення навчально-методичного семінару для практичних психологів загальноосвітніх шкіл Вишгородського району Київської області на тему: “Навчальна неуспішність молодших школярів – чинники, шляхи попередження та подолання”; апробації програми розвитку вольових якостей у

молодших школярів (довідки №№ 420, 421 від 04.06.2007 р.); проведення творчої майстерні у ході Першого Всеукраїнського конгресу психологів (IV з'їзду Товариства психологів України) 24-26 жовтня 2005 року (м. Київ) (довідка № 891-01-09 від 07.11.2005 р.). На основі результатів дослідження розроблено спецкурс “Психологія волі”, який читається для студентів четвертого курсу спеціальності “Психологія” Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова впродовж 2003-2007 рр. (довідка № 07-10/1011 від 24.05.2007 р.).

Особистий внесок здобувача полягає в теоретичному обґрунтуванні основних ідей та положень досліджуваної проблеми; створенні та апробації методики діагностики рівня розвитку вольових якостей молодшого школяра; у розробці та апробації програми впливу на учня молодшого шкільного віку з метою формування у нього вольових якостей, які обумовлюють його навчальну успішність. Основні наукові положення дисертаційного дослідження, окрім самостійних наукових публікацій автора, відображено у спільній статті “Розвиток вольових якостей молодших школярів із різними рівнями навчальних досягнень” (автором здійснено аналіз результатів емпіричного дослідження) та навчально-методичному посібнику “Розвиток вольових якостей молодших школярів як чинник їх навчальної успішності” (автором проведено аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів до проблеми розвитку волі у молодших школярів та розроблена програма розвитку їх вольових якостей).

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження доповідались та отримали схвалення на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти України” (Київ, 2001); на звітних наукових конференціях Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, 2001-2007), зокрема: звітно-науковій конференції молодих вчених Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, 20 – 21 травня 2003), звітно-науковій конференції молодих вчених університету за 2003 рік “Науково-дослідна діяльність молодих вчених: особливості підготовки майбутнього вчителя” (Київ, 18 –19 травня 2004), звітно-науковій конференції викладачів університету імені М.П. Драгоманова “Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету” (Київ, 6-7 лютого 2007); науково-практичній конференції “Педагогічна освіта України: національні традиції та європейські інновації” (Київ, 8 грудня 2005); Міжнародній науковій конференції “Другі міжнародні Драгоманівські читання” (Київ, 27-28 жовтня 2006); засіданнях кафедри психології та педагогіки Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Публікації. Основний зміст роботи відображено у 9 друкованих працях, серед яких 6 статей – у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 1 стаття – у збірнику матеріалів конференції, 1 типова навчальна програма, 1 навчально-методичний посібник.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел (180 найменувань), 10 додатків. Основний зміст роботи викладено на 167 сторінках. В тексті дисертації

вміщено 14 таблиць, 4 рисунка на 9 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 250 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, сформульовано гіпотезу та завдання дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення роботи. Наведено дані про апробацію роботи та її впровадження у практику.

У **першому розділі** – *“Теоретико-методологічні засади дослідження вольової сфери молодшого школяра”* – здійснено аналіз загальнотеоретичних положень, експериментальних досліджень та сучасних поглядів на проблему волі у психологічній науці. Розглянуто трактування вітчизняними та зарубіжними вченими понять “воля”, “вольові якості”. Висвітлено особливості розвитку вольової сфери на ранніх етапах онтогенезу та психологічні особливості молодшого школяра і розвитку його вольових якостей у навчальній діяльності. Здійснено аналіз вольових якостей як чинника навчальної успішності молодших школярів.

На основі аналізу наукової літератури показано, що роздуми про волю, мали місце уже у мислителів епохи античності (Аристотель, Платон, Епікур). У подальшому інтенсивне вивчення проблеми волі розпочалося лише з XVII ст., а в кінці XIX на початку XX ст. психологи прагнули до теоретичних узагальнень питань волі. Вона розглядалася на межі двох наук - філософії та психології. У вивченні її психологічної природи встановилися три основні підходи: мотиваційний, “вільного вибору” і регулятивний. В межах кожного з них існували самостійні уявлення. У мотиваційному підході їх виділяють три: 1) воля зводиться до початкового моменту мотивації дії (бажання, прагнення, афект); 2) воля як самостійна сила непсихічної чи психічної природи, яка не зводиться ні до чого і визначає всі інші психічні процеси; 3) воля розглядається такою, що тісно пов'язана з мотивацією, але не тотожна їй здатність до спонукання дій, зокрема, до подолання перешкод (Н.Ах, Л.Божович, Л.Виготський, В.Вундт, Д.Гартлі, Т.Гоббс, Р.Декарт, В.Іванніков, Є.Ільїн, К.Корнілов, О.Лазурський, О.Леонтьєв, Д.Локк, Л.Лопатін, Г.Лотце, Ш.Надирашвілі, Т.Рібо, С.Рубінштейн, В.Селіванов, Д.Узнадзе, К.Фортлаге, Г.Челпанов, Ш.Чхартишвілі та ін.).

Позиції представників підходу “вільного вибору” були принципово різними. Одні вчені трактували волю як самостійну силу душі, що здатна до вільного вибору (У.Джеймс, А.Шопенгауер та ін.). Інші - сповідували “вільний підхід”, розглядали волю як здатність розуму приймати рішення (робити вибір). Вибір виступав або основною функцією волі, або одним із моментів вольової дії (Л.Виготський, І.Кант, С.Рубінштейн, Б.Спіноза, В.Франкл та ін.).

З позиції представників регулятивного підходу, вольова регуляція розуміється як опосередковане метою і мотивами створення стану оптимальної мобілізованості, оптимального режиму активності й вірного її спрямування (Р.Ассаджіолі, М.Басов, Л.Виготський, В.Іванніков, В.Калін, В.Котирло, В.Селіванов).

Різноманітність поглядів на природу волі, які виявляються в межах від її заперечення як самостійно існуючого явища до виокремлення, як центрального поняття в розумінні особистості людини, доводить наявність труднощів у визначенні сутності цього феномена й підведення поняття “воля” під якусь загальну психологічну категорію. На сучасному етапі чіткого визначення цього поняття досі не існує. Згідно основних теорій, воля розуміється не як вроджена, а як така, що розвивається. Відповідно, дослідниками виявлені критерії прояву волі, ступінь розвитку й умови в яких вона виявляється (В.Іванніков, Є.Ільїн, В.Калін, В.Котирло, С.Рубінштейн, В.Селіванов та ін.).

В розділі аналізується місце волі в онтогенезі дитячої особистості (М.Денисова, В.Котирло, О.Лурія, Д.Ніколенко, Н.Рогава, В.Селіванов, О.Смірнова, Н.Фігуріна, Ш.Чхартішвілі та ін.). Вчені-психологи відмічають наявність початкових форм вольових проявів у ранньому дитинстві та розглядають цей період лише як передумову для формування волі (І.Бех А.Давидова, М.Денисова, Є.Ільїн, М.Ланге, О.Лурія, С.Рубінштейн, І.Сікорський, Н.Фігурін, М.Щелованов). У дослідженнях М.Догондзе, Р.Кварцхава повністю заперечується наявність волі не лише у ранньому віці, а й у молодшому дошкільному.

Аналіз наукових досліджень показав, що у дошкільному віці довільність якісно змінюється і стає важливою умовою майбутнього шкільного навчання. Її розглядають як один із показників психологічної готовності до навчання у школі (Б.Ананьєв, Л.Божович, Л.Виготський, Н.Гуткіна, О.Запорожець, В.Котирло, Л.Кожаріна, В.Мануйленко, В.Селіванов, О.Тихомиров, Д.Ельконін, С.Яковлева та ін.).

Особлива увага, з огляду на завдання дослідження, приділена вивченню психологічних особливостей розвитку вольових якостей молодших школярів у навчальній діяльності. Теоретично обґрунтовано, що у молодшому шкільному віці воля мало сформована (В.Селіванов), а довільність у своєму розвитку піднімається на нову якісну сходинку: дитина навчається свідомо, самостійно регулювати свою поведінку, свої дії у новій провідній діяльності - навчальній (В.Давидов, Д.Ельконін, В.Репкін). Навчання вимагає від учнів розвитку низки вольових якостей.

В роботі *вольові якості* розглядаються як *відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції поведінки, її володіння собою*. Існує ціла низка класифікацій вольових якостей (М.Добринін, Є.Ільїн, В.Калін, С.Петухов, С.Поліщук, А.Пуні, П.Рудік, В.Селіванов, Т.Шульга, Р.Ассаджіолі та ін.). Найбільш вдалою стосовно нашого дослідження є класифікація, запропонована В.Калініним. Вчений поділяє вольові якості на базальні (первинні) і системні. До базальних відносить: енергійність, терплячість, витримку, сміливість. До системних – наполегливість, дисциплінованість, самостійність, цілеспрямованість, ініціативність, організованість. Системні якості є більш складними, рівень їх розвитку суттєво впливає на успішність навчальної діяльності учнів. У розділі розглянуті загальні характеристики тих вольових якостей, які, на нашу думку, є провідними для успішності навчальної діяльності

у молодшому шкільному віці: цілеспрямованість, наполегливість, організованість, рішучість, витримка, самостійність, ініціативність, дисциплінованість. Крім названих якостей в дослідженні вивчалась *здатність володіти собою*, яку вчені-психологи розглядають як комплекс вольових якостей - витримка, дисциплінованість і організованість. Також досліджувалась *вольова поведінка* молодших школярів. У зміст даного поняття вчені вкладають вміння діяти за зразком, здатність докладати вольове зусилля для визначення способу дій, активність, самостійність.

Самостійним предметом розгляду у теоретичному розділі став аналіз проблеми навчальної успішності й неуспішності молодших школярів та стан її розробки у вітчизняній і зарубіжній психології (М.Алексеева, Ю.Бабанський, Н.Бастун, П.Блонський, Д.Богоявленський, Л.Божович, П.Борисов, А.Венгер, В.Волошина, В.Гапонов, В.Георгієвська, Ю.Гільбух, В.Давидов, І.Дубровіна, З.Калмикова, Н.Локалова, І.Ломпшер, С.Максименко, А.Маркова, М.Матюхіна, Н.Менчинська, Л.Славіна, Г.Цукерман, І.Яворська-Ветрова та ін.). Предметом розгляду став аналіз теоретичних досліджень розвитку вольових якостей в учнів початкових класів, як одного із психологічних чинників їх навчальної успішності (З.Абасов, М.Волокітіна, В.Котирло, Г.Костюк, А.Лазурський, К.Леонгард, О.Леонт'єв, П.Лесгафт, О.Лурія, Н.Рогова, Л.Славіна, А.Смірнов та ін.).

На основі аналізу проблеми розвитку вольової сфери у молодшому шкільному віці робиться висновок про недостатню її розробленість. Це спонукало до здійснення власного експериментального дослідження особливостей розвитку вольових якостей молодших школярів та їх взаємозв'язку з навчальними досягненнями.

У **другому розділі** – *“Експериментальне дослідження особливостей розвитку вольових якостей молодших школярів та його зв'язок із їх навчальними досягненнями”* – охарактеризовано психодіагностичний інструментарій, який включав екстенсивні та експериментальні методи; описано послідовність його застосування у процедурі дослідження, наведено якісний і кількісний аналіз одержаних результатів з використанням методів математичної статистики.

Завдання констатувальної частини дослідження полягало у з'ясуванні рівня навчальних досягнень учнів молодшого шкільного віку з основних предметів програми початкової школи (математики, української мови, читання); дослідженні психологічних особливостей прояву вольових якостей молодших школярів у навчальній діяльності, встановленні їх рівнів розвитку; здійсненні порівняльного аналізу рівнів розвитку вольових якостей учнів з їх рівнями досягнень у навчанні; визначенні вольових якостей, які найбільше корелюють з успішністю навчальної діяльності молодших школярів.

Для вирішення поставлених завдань експериментальне дослідження проводилося в 3 етапи.

І етап передбачав з'ясування рівня розвитку вольових якостей молодших школярів, прояву дисциплінованості, самостійності, наполегливості, витримки, організованості, рішучості, ініціативності під час уроків та позаурочний час, рівня навчальних досягнень, за допомогою *екстенсивних методів*: анкети для

вчителів початкових класів загальноосвітніх середніх шкіл; методики О.Висоцького “Спостереження для оцінки вольових якостей”.

Дослідженням було охоплено 150 молодших школярів із різними навчальними досягненнями та 16 вчителів початкових класів загальноосвітніх шкіл №№ 1, 2, 3 с. Нові-Петрівці, № 1 с. Старі-Петрівці, Київської області. Опитування вчителів дозволило, відповідно до Наказу МОН України та АПН України від 04.09.2000 р. № 428 “Про запровадження 12-ти бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної освіти”, розподілити досліджуваних за рівнем їх навчальних досягнень: *високий, достатній, середній, початковий*. До 1-ої групи увійшли 49 учнів 1-х класів, із них 13 мали високий, 20 – достатній, 15 – середній, 1 – початковий рівень навчальних досягнень. 2-у групу становили 50 дітей 2-х класів, з них 12 мали високий, 23 – достатній, 8 – середній, 7 – початковий рівень навчальних досягнень. До 3-ої групи увійшов 51 школяр 3-х класів, з них 16 мали високий, 20 – достатній, 12 – середній, 3 – початковий рівень навчальних досягнень.

Опитування вчителів дозволило встановити різні рівні (*високий, середній, низький*) розвитку дисциплінованості, самостійності, наполегливості, витримки, організованості, рішучості, ініціативності в учнів у навчальній діяльності. Встановлено переважання в учнів усіх класів середнього рівня розвитку досліджуваних вольових якостей. Водночас анкетування та бесіди з учителями засвідчили низький рівень їх знань змістовних характеристик вольових якостей загалом і особливостей розвитку окремих з них у молодших школярів зокрема.

Кореляційний аналіз отриманих даних на 1-ому етапі дослідження засвідчив існування взаємозв'язку між рівнями розвитку вольових якостей учнів та рівнями їх навчальних досягнень. Відповідно до отриманих коефіцієнтів кореляції, найбільше з навчальними досягненнями молодших школярів пов'язані: у 1-х класах – організованість – 0,65, самостійність – 0,57, наполегливість – 0,52 і ініціативність – 0,48 (коефіцієнт кореляції значущий на рівні $p \leq 0,01$). Найменше – рішучість – 0,14, витримка – 0,20 і дисциплінованість – 0,28 (значущий на рівні $p \leq 0,05$). Хоча коефіцієнт кореляції (0,14) між рівнем рішучості й рівнем навчальних досягнень першокласників свідчить про відсутність суттєвого зв'язку між ними, однак він є статистично значущим. В учнів 2-х класів найбільше корелює наполегливість – 0,77, організованість – 0,74, ініціативність – 0,72, самостійність – 0,67 та рішучість – 0,66. Це досить високі показники кореляції і є значущими на рівні $p \leq 0,01$. Менше корелюють дисциплінованість – 0,52 та витримка – 0,46, однак це свідчить про значущий рівень зв'язку на рівні $p \leq 0,01$. У школярів 3-х класів взагалі високі коефіцієнти кореляції. Найбільше корелює наполегливість – 0,81, ініціативність – 0,79, самостійність – 0,77, організованість – 0,76 і рішучість – 0,69 (значущий на рівні $p \leq 0,01$). Дещо менше – дисциплінованість – 0,64 і витримка – 0,62.

Результати кореляційного аналізу дозволили зробити висновок про те, що від 1-го до 3-го класу навчальна успішність учнів все більше корелює з рівнем розвитку вольових якостей. Ця залежність стосується усіх вольових якостей, які

вивчались на даному етапі дослідження. Для учнів 1-х, 2-х і 3-х класів такими є *наполегливість, організованість, самостійність, ініціативність*. Крім названих для учнів 2-х і 3-х класів такою якістю є ще й *рішучість*. Як бачимо, названі вище якості є тими, що однаково важливі для успіху навчальної діяльності у всіх класах початкової школи. В учнів 1-х класів менше корелюють з навчальною діяльністю *рішучість, витримка й дисциплінованість*, а в учнів 2-х і 3-х класів - *витримка*.

Порівняльний аналіз між рівнями навчальних досягнень молодших школярів і їх рівнями розвитку вольових якостей виявив закономірність: чим нижчий рівень навчальних досягнень учнів, тим частіше вони проявляють вольові якості на середньому й низькому рівні. І, навпаки, учні з високими навчальними досягненнями частіше проявляють вольові якості на високому рівні.

На II етапі дослідження, який складався з 4-х серій, вивчався рівень розвитку у молодших школярів цілеспрямованості, наполегливості, здатності володіти собою, вольова поведінка з використанням *експериментальних методів* дослідження: метод спостереження; методики: “Намалюй кружечки” (модифікація методики А.Штуки); “Картинка, що не складається (з пазлів)” (модифікація методик “Невирішувана задача” і “Кубики Кооса”); “Альбом” (модифікація методики Ш.Чхартишвілі); “Викладання візерунка за зразком” (модифікований варіант методики Н.Циркун); методи якісного та кількісного аналізу одержаних даних.

Результати 1-ї серії дослідження засвідчили, що молодші школярі відрізняються між собою рівнем розвитку цілеспрямованості. В учнів 1-х - 2-х класів переважає середній рівень розвитку (42,8%; 50%), у третьокласників – високий (47,1%). Поступове збільшення високого рівня цілеспрямованості в учнів від 1-го до 3-го класу (38,8%, 44% і 47,1%) дозволяє говорити, що дана вольова якість формується з віком. Рівень навчальних досягнень молодших школярів загалом корелює з їх цілеспрямованістю. У першокласників коефіцієнт кореляції становив 0,58, у другокласників – 0,42, у третьокласників – 0,67.

Дані 2-ї серії, присвяченої вивченню наполегливості, засвідчили, що від 1-го до 3-го класу збільшується кількість учнів, що виявляють високий рівень наполегливості (18,4%; 22%; 35,3%). Середній рівень якості переважає у більшості досліджуваних трьох експериментальних груп (63,2%; 66%; 51%). Це свідчить про те, що наполегливість (неухильне, всупереч труднощам та перешкодам, тривале прагнення до досягнення мети) недостатньо розвинута в учнів 1-х - 3-х класів. Результати дослідження показали зменшення кількості учнів з низьким рівнем наполегливості у других (12%) та третіх класах (13,7%) порівняно із учнями перших класів (18,4%). Рівень навчальних досягнень молодших школярів корелює із їх наполегливістю. У першокласників коефіцієнт кореляції становив 0,51, у другокласників – 0,52 і у третьокласників – 0,61. Отже, з віком цей зв'язок стає все тіснішим.

У 3-ій серії експерименту досліджувалась здатність молодших школярів володіти собою. Отримані результати засвідчили, що в учнів 1-х - 3-х класів має місце незначне зменшення високого рівня здатності володіти собою (42,8%,

32% і 35,3%). Отже, дана вольова якість не має динаміки зростання з віком, а, навпаки, для учнів 1-х класів є більш значущою, ніж для учнів 2-х та 3-х класів. Переважання середнього рівня розвитку вольової якості у всіх експериментальних групах (49%; 50%; 52,9%) свідчить про те, що здатність володіти своєю поведінкою у відповідності з поставленим завданням недостатньо розвинута у молодшому шкільному віці. Однак збільшення числа учнів з низьким рівнем цієї вольової якості у 2-х класах (18%) порівняно з першокласниками (8,2%), і зменшення в учнів 3-х класів (11,8%) дозволяє стверджувати, що під впливом вимог навчальної діяльності вона поступово формується.

Порівняльний аналіз засвідчив помірний кореляційний зв'язок між рівнем здатності володіти собою й рівнем навчальних досягнень досліджуваних у трьох експериментальних групах (0,48; 0,45; 0,47).

4-та серія експерименту була присвячена вивченню особливостей розвитку вольової поведінки молодших школярів, яка включала вміння діяти за зразком, здатність докладати вольове зусилля для визначення способу дій, активність, самостійність. Встановлено, що від 1-го до 3-го класу збільшується відсоток учнів з високим рівнем вольової поведінки (26,5%; 28%; 35,3%) і зменшується відсоток з низьким рівнем (12,3%; 8%; 7,8%). Середній рівень вольової поведінки переважає у всіх трьох класах (61,2%; 64%; 56,9%). Це свідчить, що молодші школярі поступово оволодівають умінням самостійно керуватись метою у процесі виконання діяльності, свідомо досягати її та докладати вольові зусилля, якщо це необхідно, умінням контролювати свою поведінку і діяльність, умінням діяти за зразком. Взаємозв'язок вольової поведінки й навчальних досягнень молодших школярів засвідчують коефіцієнти кореляції: у першокласників і третьокласників значущий (0,67; 0,53), у другокласників помірний (0,46).

Матеріали 4-ох серій експерименту дозволили констатувати, що в учнів 1-х класів *найкраще* розвинута здатність володіти собою. В учнів 2-х-3-х класів *найкраще* розвиненою вольовою якістю є цілеспрямованість.

Встановлено взаємозв'язок навчальних досягнень учнів з рівнями прояву цілеспрямованості, наполегливості, здатності володіти собою та вольової поведінки: чим нижче рівень навчальних досягнень досліджуваних, тим більший відсоток середнього і низького рівня розвитку досліджуваних вольових якостей. І, навпаки, чим вищі навчальні досягнення, тим частіше проявляється високий рівень вольової якості. Це дозволило розділити досліджуваних на групи в залежності від співвідношення цих двох показників та виявити їх різні типи. По цілеспрямованості виявлено всі 12 типів (високий, середній, низький рівень вольової якості і високий, достатній, середній, початковий рівень навчальних досягнень). Виділено 9 типів співвідношення взаємозв'язку наполегливості та навчальних досягнень. Встановлено відсутність таких типів: учні з високим рівнем наполегливості і початковим рівнем навчальних досягнень; з низьким рівнем наполегливості на фоні високого рівня навчальних досягнень; з низьким рівнем наполегливості і достатнім рівнем навчальних досягнень. Виявлено 10 типів співвідношення

навчальних досягнень із здатністю володіти собою (відсутні типи: учні з високим рівнем здатності володіти собою при початковому рівні навчальних досягнень та учні з низькою здатністю володіти собою при високому рівні навчальних досягнень) та 10 типів – із вольовою поведінкою (відсутні дві групи учнів у яких: високий рівень вольової поведінки при початковому рівні навчальних досягнень і низький рівень вольової поведінки при високому рівні навчальних досягнень).

III етап дослідження дозволив здійснити порівняльний аналіз рівнів розвитку вольових якостей учнів визначений у ході I-го та II-го етапів та визначити провідні вольові якості, які найбільше корелюють із навчальною діяльністю у молодшому шкільному віці і забезпечують її успішність. Найбільше з рівнями навчальних досягнень молодших школярів корелюють: у першокласників – *вольова поведінка, організованість, цілеспрямованість, самостійність, наполегливість*. Найменше – *рішучість, витримка, дисциплінованість*. В учнів 2-х класів рівень навчальних досягнень тісно корелює з *наполегливістю, організованістю, ініціативністю*, а *самостійність, рішучість та дисциплінованість* корелюють на значущому рівні. Помірний зв'язок встановлено між навчальними досягненнями та *вольовою поведінкою, здатністю володіти собою та цілеспрямованістю* другокласників. У школярів 3-х класів взагалі високі коефіцієнти кореляції, що свідчить про тісний взаємозв'язок успіхів у навчанні і вольових якостей. Найбільше корелює *наполегливість, ініціативність, самостійність, організованість, рішучість і цілеспрямованість*. Дещо менше – *вольова поведінка та здатність володіти собою*. Отже, від 1-го до 3-го класу навчальна успішність учнів все більше корелює з рівнем розвитку вольових якостей. А звідси впливає важливий для педагогічної практики висновок про те, що, розвиваючи вольові якості молодшого школяра, можна підвищувати його навчальну успішність.

У **третьому розділі** – “*Психолого-педагогічна система розвитку вольових якостей молодшого школяра*” – обґрунтовано концептуальні засади, представлено зміст та основні напрями реалізації формульованого експерименту. Він проводився на базі загальноосвітньої школи № 1 с. Нові-Петрівці, Київської області з учнями 2-х- 4-х класів (24 особи), які за результатами констатувального експерименту мали середній та низький рівень розвитку вольових якостей. Водночас вони мали початковий та середній рівні навчальних досягнень.

Формувальний експеримент здійснювався шляхом застосування розвивальної програми, зміст якої спрямований на розвиток вольових якостей молодшого школяра, які найбільше корелюють з навчальними досягненнями учнів цього віку: *цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, ініціативність та організованість*.

Формувальний експеримент здійснювався у трьох напрямках: робота з батьками, педагогами і розвивальна робота з молодшими школярами.

Робота з батьками проводилась з метою підвищення їх психолого-педагогічної компетентності, взаємодії з дітьми, їх залучення до обговорення питань формування особистості дитини у молодшому шкільному віці загалом та виховання у неї вольових якостей зокрема. Вона передбачала

проведення експериментатором групових та індивідуальних консультацій для батьків, виступів на батьківських зборах.

До початку роботи за розвивальною програмою з батьками учнів, що брали участь у формувальному експерименті, було домовлено про співпрацю, яка полягала у складанні та заключенні певних “Договорів” і “Графіків”. Це угоди між батьками й дітьми, які передбачали, що діти виконуватимуть певні вимоги (дотримання режиму дня, вчасне виконання домашніх завдань, допомога батькам, догляд за домашніми тваринами тощо). За їх виконання діти мали отримувати від батьків похвалу, заохочення, цікаву спільну з ними діяльність. Батькам давалися настанови, що стосувалися правильного складання змісту угоди.

З метою засвоєння вчителями чітких уявлень про волю й вольові якості особистості загалом і розвиток окремих з них у молодших школярів зокрема, використовувалися індивідуальні й групові консультації. Вчителям давалася низка настанов, що стосувалися правильної постановки вчителем мети навчального завдання, пробудження в учнів інтересу до завдання, формування у них уміння долати труднощі і керувати своєю поведінкою, створення умов досягнення мети, поступового ускладнення завдань, формування в учнів усвідомлення просування до мети як наслідок власних зусиль тощо.

Програма розвитку вольових якостей будувалася на загальному принципі – *суб’єктне* ставлення до дитини. Вона складалася з трьох етапів.

Етап 1. Установчий. Він спрямований на знайомство учасників розвивальної програми, їх адаптацію до умов роботи в групі, повідомлення загальної мети зустрічей, прийняття й засвоєння правил взаємодії у групі, зняття емоційної напруги й створення позитивного емоційного настрою на подальшу роботу. Для цього етапу було відведено 1 заняття.

Етап 2. Власне розвивальний. Мета даного етапу – виявлення та формування в учасників уявлень про волю та вольові якості особистості; формування вмінь приймати поставлену дорослим мету і самостійно її ставити, планувати й організовувати свою діяльність, діяти згідно із правилами різного рівня складності, підпорядкувати свою діяльність свідомо поставленій меті, переборюючи сторонні бажання, страх, лінощі; формування мотивації досягнення успіху в діяльності; тренування вольових якостей; розвиток уміння діяти за зразком; уміння долати труднощі; тренування довільності поведінки; прищеплення учням навичок спільної діяльності, самоконтролю.

Етап 3. Завершальний етап передбачав оцінку ефективності проведеної роботи, перевірку впливу розвивальних методів та прийомів на вольову сферу молодшого школяра (були використані методики, які застосовувалися у констатувальному експерименті), надання психолого-педагогічних рекомендацій вчителям початкової школи та батькам. На завершальний етап було відведено 2 заняття.

У структурі розвивальної програми органічно поєднувались різні види діяльності дітей: ігрова, навчальна, трудова, спортивна. Тривалість кожного заняття – 60 хвилин, з 10 хвилинною перервою через 30 хвилин. Кількість занять – 25. Вони проводилися у другу половину дня, два - три рази на тиждень протягом 6 місяців. Форма проведення занять - змішана

(індивідуально-групова). Всі заняття мали гнучку структуру і кожне з них складалося із трьох частин: вступна, основна, завершальна.

Порівняння показників, отриманих до і після проведення формувального експерименту, засвідчили зміни, що відбулися у розвитку вольових якостей досліджуваних (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка показників розвитку вольових якостей молодших школярів до і після формувального експерименту (у %)

Вольові якості	Рівні розвитку	За результатами констатувального експерименту			За результатами контрольного експерименту		
		2-гі кл.	3-ті кл.	4-ті кл.	2-гі кл.	3-ті кл.	4-ті кл.
Цілеспрямованість	Високий	-	-	-	-	16,7	11,1
	Середній	11,1	83,3	22,2	33,3	83,3	33,3
	Низький	88,9	16,7	77,8	66,7	-	55,6
Наполегливість	Високий	-	-	-	-	-	11,1
	Середній	33,3	33,3	22,2	44,4	50,0	33,3
	Низький	66,7	66,7	77,8	55,6	50,0	55,6
Самостійність	Високий	-	-	-	22,2	16,7	22,2
	Середній	33,3	66,7	22,2	33,3	66,6	33,3
	Низький	66,7	33,3	77,8	44,5	16,7	44,5
Ініціативність	Високий	-	-	-	22,2	-	22,2
	Середній	66,7	66,7	33,3	66,7	83,3	44,5
	Низький	33,3	33,3	66,7	11,1	16,7	33,3
Організованість	Високий	-	-	-	-	16,7	11,1
	Середній	55,6	83,3	44,4	66,7	66,6	66,7
	Низький	44,4	16,7	55,6	33,3	16,7	22,2

Дані, подані в таблиці, свідчать, що розвивальна програма, запроваджена у формувальному експерименті, по-різному впливала на розвиток вольових якостей молодших школярів різних класів. Так, помітний вплив програма справила на розвиток самостійності й ініціативності учнів 2-ого класу. 22,2% досліджуваних після формувальних впливів виявили високий рівень розвитку цих якостей. Помітно зріс відсоток середнього рівня розвитку цілеспрямованості, наполегливості, організованості. Водночас суттєво знизилось число учнів з низьким рівнем розвитку цілеспрямованості з 88,9% до 66,7%, самостійності – з 66,7% до 44,5%, ініціативності – з 33,3% до 11,1%.

У досліджуваних 3-го класу відбулися зміни у розвитку цілеспрямованості, самостійності та організованості. 16,7% учнів виявили високий рівень розвитку цих вольових якостей. Зросла кількість учнів із середнім рівнем наполегливості – від 33,3% до 50% та ініціативності – з 66,7% до 83,3%. Результатом формувальних впливів стало зменшення кількості

третьокласників із низьким рівнем розвитку цілеспрямованості, наполегливості, самостійності та ініціативності.

Розвивальна програма вплинула й на формування вольових якостей учнів 4-го класу. 11,1% досліджуваних виявили високий рівень розвитку цілеспрямованості, наполегливості, організованості та 22,2% - самостійності й ініціативності. Зріс відсоток середнього рівня та зменшився відсоток низького рівня розвитку за всіма досліджуваними якостями .

Після завершення розвивальної програми 64,3% батьків виявили зацікавленість до експерименту і повідомили про певні зміни у поведінці та проявах вольових якостей їхніх дітей. Водночас 35,7% батьків не виявили інтересу до експерименту. На нашу думку, таке ставлення батьків негативно позначилось на проявах вольових якостей їхніх дітей, зокрема відсутності позитивних змін у їх розвитку після формувальних впливів.

Завдяки психолого-педагогічним заходам відбулися певні зрушення не тільки у вольовій сфері учнів, а і в їх навчальних досягненнях. Так, за результатами семестрових балів, поданих вчителями наприкінці навчального року, кількість учасників програми, що мали лише початковий рівень навчальних досягнень, зменшилась (з 20,8% до 12,5%). Серед учнів з'явилися навіть такі, що підвищили свої успіхи із середнього рівня навчальних досягнень до достатнього (25%).

Названі вище зміни засвідчили ефективність розробленої та впровадженої програми формування вольових якостей молодшого школяра та їх впливу на його навчальні досягнення.

ВИСНОВКИ

1. У дисертації наведено теоретичне обґрунтування та результати експериментального вивчення проблеми розвитку вольових якостей молодших школярів, визначені рівні їх розвитку, з'ясовано вплив вольових якостей на рівень навчальних досягнень учнів цього віку. Встановлено зв'язок між рівнем розвитку вольових якостей молодших школярів та їх навчальними досягненнями.

2. Теоретичний аналіз наукових досліджень з проблеми волі та розвитку вольових якостей молодшого школяра засвідчив, що психологічна природа волі трактується науковцями по-різному. Провідними є три підходи стосовно її природи: мотиваційний, “вільного вибору”, регулятивний. В нашому дослідженні ми виходимо із регулятивного підходу. Воля проявляється через вольові дії, регуляцію внутрішніх станів, власних дій і різних психічних процесів, вольові якості особистості, які розглядаються у психології як *відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції поведінки.*

3. На основі аналізу літературних джерел та результатів експериментального дослідження виділено показники розвитку вольових якостей молодших школярів стосовно кожної із них (дисциплінованість, самостійність, витримка, організованість, рішучість, ініціативність, цілеспрямованість, наполегливість, здатність володіти собою, вольова поведінка).

4. Встановлено наявність високого, середнього і низького рівнів розвитку вольових якостей упродовж молодшого шкільного віку. У більшості учнів 1-х-3-х класів переважає середній рівень розвитку досліджуваних вольових якостей (дисциплінованість, самостійність, наполегливість, витримка, організованість, рішучість, ініціативність, цілеспрямованість, здатність володіти собою, вольова поведінка). Від 1-го до 3-го класу збільшується кількість учнів з високим рівнем цілеспрямованості, наполегливості, вольової поведінки і зменшується – здатності володіти собою.

5. Існує взаємозв'язок (помірний, значущий, тісний) рівня навчальних досягнень (високий, достатній, середній і початковий) з рівнем прояву вольових якостей. Чим нижчий рівень навчальних досягнень досліджуваних, тим більший відсоток прояву середнього й низького рівня розвитку вольових якостей. І, навпаки, чим вищий рівень навчальних досягнень учнів, тим вищий рівень розвитку їх вольових якостей. Ця закономірність має місце у всіх вікових групах. Дана залежність стосується усіх вольових якостей, які досліджувались. Це дозволяє зробити важливий для педагогічної практики висновок – розвиваючи вольові якості молодшого школяра, можна підвищувати його навчальну успішність. Особливо це стосується тих вольових якостей, які найбільше корелюють з навчальною успішністю.

6. Навчальна успішність учнів 1-х - 3-х класів найбільше корелює з такими вольовими якостями як: наполегливість, організованість, самостійність, ініціативність. Крім названих, для учнів 1-х і 3-х класів такою якістю є і цілеспрямованість, а для учнів 2-х і 3-х класів – рішучість. В учнів 1-х класів найбільше корелює з навчальними досягненнями їх вміння діяти за зразком, здатність докладати вольове зусилля для визначення способу дій, активність, самостійність, що були названі нами загальним поняттям “вольова поведінка”. Менше корелюють – рішучість, здатність володіти собою (витримка й дисциплінованість), а в учнів 2-х і 3-х класів – здатність володіти собою та вольова поведінка.

7. Апробовано програму розвитку вольових якостей молодших школярів, яка базується на принципі суб'єктного ставлення до дитини. Вона спрямована на формування у дітей уявлень про волю та вольові якості особистості, вміння приймати поставлену дорослим мету і самостійно її ставити, планувати й організовувати свою діяльність, діяти згідно із правилами; мотивації досягнення успіху в діяльності та тренуванні вольових якостей, довольності поведінки і самоконтролю; розвитку уміння діяти за зразком, уміння долати труднощі. Основними засобами здійснення цієї роботи слугували психотехнічні ігри, вправи, завдання, які організовувались у формі групової та індивідуальної роботи.

8. Встановлено ефективність авторської програми, що засвідчили порівняльні показники рівня розвитку вольових якостей молодших школярів до і після формувальних впливів. Контент-аналіз та бесіди з учителями водночас засвідчили зростання рівня їх навчальних досягнень.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку вольових якостей молодших школярів. Подальша розробка даної проблеми вбачається у вивченні можливостей впливу мотивації діяльності учнів, сім'ї на формування вольової поведінки молодшого школяра. Поглибленого вивчення вимагає питання впливу стилю керівництва педагога на прояв вольових якостей учнів на всіх етапах молодшого шкільного віку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Савченко К.В. Неуспішність у навчальній діяльності молодшого школяра – як психолого-педагогічна та соціальна проблема // Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2000. – Вип. 2 (9), Ч.П. – С.120 - 124.
2. Савченко К.В. Психологічні чинники навчальної неуспішності молодших школярів // Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2001. – Вип.12. – С. 234 - 239.
3. Савченко К.В. Соціальні чинники навчальної неуспішності молодших школярів // Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (4 грудня 2001 р.). – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2001. – Ч.4. – С.14 - 16.
4. Савченко К.В. Розвиток волі молодших школярів як чинник їх навчальної успішності // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: ГНОЗІС, 2004, Т. VI. – Вип. 5. – С.310 - 319.
5. Савченко К.В. Психокорекційна робота як засіб формування вольових якостей молодших школярів. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 4 (28). – С. 95 - 99.
6. Савченко К.В., Приходько Ю.О. Розвиток вольових якостей молодших школярів із різними рівнями навчальних досягнень. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – №11 (35). – С. 121 - 127. *(Автором здійснено аналіз результатів емпіричного дослідження).*
7. Савченко К.В. Цілеспрямованість молодших школярів із різними рівнями навчальних досягнень // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Логос, 2007, т. 7, вип. 10. – С. 352 - 362.
8. Савченко К.В. Психологія волі // Психологія. Комплекс типових навчальних програм для підготовки студентів за кредитно-модульною та модульно-рейтинговою системою. / За ред. академіка В.І. Бондаря. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С.164 - 175.
9. Савченко К.В., Приходько Ю.О. Розвиток вольових якостей молодших школярів як чинник їх навчальної успішності. Навчально-методичний

посібник. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – 60 с. (*Автором проведено аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів до проблеми розвитку волі у молодших школярів та розроблена програма розвитку їх вольових якостей*).

АНОТАЦІЇ

Савченко К.В. Розвиток вольових якостей молодших школярів як умова їх навчальної успішності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2007.

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню психологічних особливостей розвитку вольових якостей молодших школярів як умови їх навчальної успішності. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади вивчення проблеми розвитку вольових якостей молодших школярів та їх значущість у навчальній діяльності. Узагальнено знання про психологічну природу волі та її роль у психічному розвитку дітей молодшого шкільного віку. Експериментально досліджено рівні розвитку вольових якостей молодших школярів в умовах навчальної діяльності. Встановлено наявність кореляційного зв'язку між рівнем розвитку вольових якостей молодших школярів та рівнями їх навчальних досягнень. Виявлено комплекс вольових якостей у молодших школярів, які найбільше корелюють з їх навчальною успішністю. Такими є: цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, організованість, ініціативність та вольова поведінка. Розроблено та апробовано програму розвитку вольових якостей, які визначають успішність навчальної діяльності молодших школярів, доведено її ефективність, науково обґрунтовано зміст психолого-педагогічної роботи, спрямованої на розвиток вольових якостей в учнів початкової школи.

Ключові слова: воля, вольові якості молодших школярів, рівні розвитку, здатність володіти собою, вольова поведінка, рівні навчальних досягнень.

Савченко Е.В. Развитие волевых качеств младших школьников как условие их учебной успеваемости. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07. – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2007.

Диссертация посвящена изучению психологических особенностей развития волевых качеств младших школьников как условия их учебной успеваемости. Проведен анализ научных подходов к изучению проблемы развития волевых качеств младших школьников и их значимость в учебной деятельности. Рассмотрена психологическая природа воли и ее роль в психическом развитии детей младшего школьного возраста. Представлен анализ онтогенетического развития волевых качеств личности начиная с раннего детства и до младшего школьного возраста включительно.

Проанализировано проблему учебной успеваемости и причины неуспеваемости младших школьников, состояние ее разработки в отечественной и зарубежной психологии. Предметом рассмотрения стал анализ развития волевых качеств учащихся начальных классов как одного из психологических факторов их учебной успеваемости. На основе анализа психолого-педагогической литературы выявлено влияние волевых качеств на успешность учебной деятельности учеников начальных классов, а также установлено отсутствие в настоящее время исследований, направленных на выявление влияния волевых качеств младших школьников на их учебные достижения.

В диссертации охарактеризован психодиагностический инструментарий, включающий экстенсивные и экспериментальные методы; описана последовательность его применения в процедуре исследования, приведен качественный и количественный анализ полученных результатов с использованием методов математической статистики.

В результате констатирующего исследования установлены уровни (высокий, средний, низкий) развития волевых качеств младших школьников в условиях учебной деятельности. С помощью сравнительного анализа между уровнями учебных достижений младших школьников и их уровнями развития исследуемых волевых качеств обнаружено закономерность: чем ниже уровень учебных достижений учеников, тем чаще они проявляют волевые качества на среднем и низком уровне. И, наоборот, ученики с высокими учебными достижениями чаще проявляют волевые качества на высоком уровне развития.

Выявлено наличие корреляционной связи между уровнем развития волевых качеств учеников 1-3-х классов и уровнями их учебных достижений. Больше всего с уровнями учебных достижений у первоклассников коррелируют: организованность, целеустремленность, самостоятельность, настойчивость, волевое поведение. Меньше – решительность, выдержка, дисциплинированность. В учеников 2-х классов уровень учебных достижений тесно коррелирует с настойчивостью, организованностью, инициативностью, а самостоятельность, решительность и дисциплинированность коррелируют на значимом уровне. Умеренная связь установлена между учебными достижениями и волевым поведением, способностью владеть собою и целеустремленностью второклассников. В учеников 3-х классов выявлены высокие коэффициенты корреляции, которые свидетельствуют о тесной взаимосвязи успехов в обучении и волевых качеств. Больше всего коррелирует настойчивость, инициативность, самостоятельность, организованность, решительность и целеустремленность. Немного меньше – волевое поведение и способность владеть собою. Таким образом, у младших школьников больше всего коррелируют с их учебной успеваемостью такие волевые качества как: целеустремленность, настойчивость, самостоятельность, организованность, инициативность и волевое поведение.

В диссертации разработана, апробирована и экспериментально проверена эффективность системы психолого-педагогической работы, направленной на

развитие волевых качеств у учеников начальной школы. Система включала в себя: психодиагностическую работу с родителями; консультирование родителей с целью повышения их психолого-педагогической компетентности по взаимодействию с детьми, их привлечения к обсуждению вопросов формирования личности ребенка в младшем школьном возрасте, воспитания у него волевых качеств в частности; консультирование педагогов с целью расширения их представлений о воле и волевых качествах личности и развитии их у младших школьников, с целью повышения уровня их учебных достижений; программу развития волевых качеств, определяющих успешность учебной деятельности младших школьников.

В исследовании установлено, что с помощью специальной психолого-педагогической работы можно повысить уровень развития волевых качеств и на этой основе – учебных достижений младших школьников.

Полученные в ходе исследования результаты могут быть внедрены в практику учебно-воспитательного процесса в школе, в организацию системы развивающих занятий с младшими школьниками и использованы при чтении курсов лекций по возрастной и педагогической психологии для студентов педагогических вузов – будущих педагогов начальных классов и практических психологов.

Ключевые слова: воля, волевые качества младших школьников, уровни развития, способность владеть собой, волевое поведение, уровни учебных достижений.

Savchenko K.V. The Development of Conative Merits of the Young Learners as the Condition of Their Learning Progress. – Manuscript.

Thesis on the Candidate of Psychological Science degree on speciality – 19.00.07. – Pedagogical and Developmental Psychology. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2007.

The paper deals with studying of psychological peculiarities of development of conative merits of the young learners as the condition of their learning progress. The research paper contains the substantiation of methodological and theoretical grounds of the problem of development of conative merits and their importance in the learning activity. The paper includes the generalized knowledge of a psychological nature of conation and its role in the psychic development of young learners. The paper contains the experimental research of the levels of development of conative merits of the young learners in the conditions of learning activity. The correlative connection between the level of development of conative merits of the young learners and the level of their learning achievements were found out. The thesis contains the description of the complex of conative merits of the young learners that correlate with their learning progress, namely: persistence, purposefulness, independence, initiative and conative behaviour.

The paper contains elaboration and approbation of the programme of development of conative merits that define the progress of learning activity of the

young learners. The effectiveness of the programme was proved. The essence of the psycho-pedagogical work aimed at the development of conative merits of the young learners was scientifically grounded.

Key words: conation, conative merits of the young learners, levels of development, ability to control one's temper, conative behaviour, levels of learning achievements.